

ВЕЛИМИР МИХАЈЛОВИЋ

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ НАШИХ ПУРИЗАМА XVIII И XIX ВЕКА

(Авангарда, адвокат, академија — универзитет, атом)

У нашој језичкој литератури постоји приличан број радова о пуристичким тенденцијама појединих писаца, али, на жалост, још немамо синтезу овог масовног, а много пута и спонтаног, покрета који је био особито снажан у XIX веку. Полазећи, дакле, од тога да у овом чланку дам само један мали прилог овој огромној материји, наводим само материјал који сам сâм прикупио.

Историја прасловенских војних термина је још умногоме обавијена тамом. О начину ратовања старих Словена, а нарочито Јужних, сазнајемо по нешто од византијских писаца и стратега, али све је то недовољно да би се добила и приближна слика целокупне војне организације, начина ратовања, расподеле људства у бојном поретку, итд., итд. Реч АВАНГАРДА можемо мирне душе прикључити овом великом списку непознатица. Ова врста војске, врло упрошћено речено, представља групу војника која има задатак да примети непријатеља, прихвати, или не прихвати борбу са њим, али као најважније јој се поставља да обавести главнину војске о каквој се опасности ради. Не улазећи у проблем да ли за овај термин постоји и наш, словенски, израз¹ — у овом чланку разматрам неколико речи које су, према интервенцијама појединих писаца и преводилаца, морале да замене немачку, то јест француску реч *avant-garde*². Само три године после првог помена стране речи *авангарда* констатујемо и први пуристички покушај да се она учини доступном »илирическој јуности«: италијанску реч *l'avanguardia* Викентије Луштина преводи као *напредъ стоящее воинство*³, која у виду синтагме при-

¹ Судећи по староруској речи *сторожа* у значењу *сторожевой отряд, авангард войска* (Ф. П. Сороколетов, История военной лексики в русском языке XI—XVII вв. Ленинград, 1970, стр. 125) и наша реч *стража* могла је имати слично значење. (Види APj, XVI, стр. 696).

² Наши историјски речници бележе да је *авангарду* први употребио Јован Рајић у свом »Боју змаја са орлови« 1791. године (APj, I, 122), затим је налазимо у »Славено-сербским вједомостима« 2 године касније и 1809. године у »Новом Плутарку« Јефтимија Јовановића (В. Михајловић, Грађа за речник ... I, стр. 2).

³ Грамматика италіанская ради употребленія иллирическія юности, собранна Викентіемъ Лустина, въ Вѣннѣ, 1794, стр. 301.

ближно тачно одређује њено значење. Од 1813. године у »Новинама сербским« за овај војни термин налазимо две речи — *предступница* и *преткрилница* — које се могу пратити све до 1821. године⁴. Вероватно по угледу на »Новине сербске« последњу реч срећемо и у »Забавнику« за 1819. годину⁵. Сима Милутиновић Сарајлија је познат по својим оригиналним језичким творевинама и етимологијама⁶, али реч *авангарда* не припада овим категоријама. У његовој познатој »Историји Србије« читамо овакву реченицу: »/Бећари су/ почешће за авангарду (предњу војску)... употребљавани бивали⁷.« Десет година касније Димитрије Исајловић немачку реч *Vortrass* преводи на исти начин као и Сима Милутиновић⁸, а за њим, мало касније, и Рудолф Веселић⁹. Исте године када се појавила књига Симе Милутиновића Сарајлије читамо у »Грлици« цитат који се односи на реч која је овде предмет разматрања: »Црногорци не наилазећи на храброст француске волтижера убијали су свагда њихову авангарду (предњи посте)¹⁰.« На другом крају језичког подручја, у »Србским новинама« *авангарда* се преводи као *претходна војска*: »Освјдоचाвао да е началникъ предходне војске (авангарде) побјењ¹¹.« Данашњу књижевну реч *претходница* налазимо први пут у »Српској пчели« за 1838. годину¹², а 1843. и у Летопису Матице српске¹³. Вероватно по узору на реч *војница* у значењу *армада*, која је морала (бар у Војводини) постојати и пре 1844. године¹⁴, створена је реч *предвојница* у »Српској пчели«: »Чета подъ Палфиомъ предвоиницу (авангарда) сачињавала¹⁵.« Занимљиво је да сличан облик (*предвој*) налазимо знатно касније код Ивана Филиповића¹⁶ и Драгутина Парчића¹⁷. *Предводница* у значењу *авангарда* употребљена је 1842. године у »Голубици«¹⁸ и два пута у

⁴ »Новине сербске« 1813. год., стр. 52, 83, 91; 1814. год., стр. 19; 1817. год., стр. 294; 1821. године, стр. 78.

⁵ Забавник за годину 1819. Димитријем Давидовићем, учредником Новина србски, сачињен у Вијени, стр. 126.

⁶ На пример:: *ширилад* за кишобран,

⁷ Историја Србије одъ почетка 1813. до конца 1815-те године, списање Симеона Милутиновића Сарајлије... у Лайпсигу, 1837, стр. 296.

⁸ (Димитрије Исајловић), Нѣмачко-србскій рѣчникъ, у Београду, 1847, стр. 1688.

⁹ Rječnik nemačkoga i ilirskoga jezika, sastavio ga Rud. V. Veselić, drugi iliti nemačko-ilirski dio, u Beču, 1854, str. 109.

¹⁰ Грлица, календар црногорски за 1837. годину, Цетиње, стр. 48.

¹¹ Србска новина или магазинъ за художество, књижество и моду, 1838. год., стр. 170.

¹² »Турци се отъ ове претходнице (авангарда) јако уплаше.« (Србска пчела, или новыи цвѣтникъ за год. 1838, стр. 51.

¹³ »Ворю се са непријателскомъ претходницомъ (авангардъ) до саме ноћи.« (Летопис Матице српске, књ. 60, стр. 87).

¹⁴ Види: Збирка разны предмети за годину 1844. скупіо... Јованъ Петровъ... втора часть, у Београду, 1844, стр. 44.

¹⁵ Србска пчела... 1841. год., стр. 21.

¹⁶ Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika... sastavio Ivan Fili pović... u Zagrebu, 1870, str. 570.

¹⁷ Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski), priredio ga za tisak Dragutin A. Parčić, drugo... izdanje, u Senju, 1887, str. 78.

¹⁸ Голубица цветомъ књижества србскогъ (уредио Јован Хаџић), IV, у Београду, 1842. стр., 261.

Летопису Матице српске, и то 1844¹⁹. и 1845. године²⁰. Писац »Историје Црне Горе«, Милорад Медаковић, за ову реч употребљава сасвим нову кованицу. Ево како гласи цитат који нас занима: »Радуите се Црногорци, србски првиенци (авангарда)²¹.« Очито је да Медаковић реч авангарду није употребио као војни термин, већ као метафору која постоји и у данашњем књижевном језику. У већ поменутом Речнику Ивана Филиповића поред речи *predvoj* постоји и синоним *prednja četa* у значењу *Vortrass*²². Исту реч преузима и Богослав Шулек 1874. године²³, па и Драгутин Парчић у свом Италијанско-илирском речнику²⁴ више од једне деценије касније. Шулек је, међутим, за немачку реч *Avantgarde* предложио још два израза: *čeona četa* и *prednja četa*²⁵. Према томе, наводећи ове изворе (који ни издалека нису потпуни) може се (за ову прилику) рећи да су наши писци и преводиоци у XVIII и XIX веку страну реч *авангарда* замењивали следећим речима и изразима: *напред стојаште војниство, предступница, преткрилница, предња војска, претходница, првијенац, предвојница, предвој, предводница, прва чета, чеона чета, предњи пости*.

За разлику од речи *авангарда* која је поново ушла у наш лексички фонд, иако је можда постојала адекватна реч која је заборављена током векова, реч АДВОКАТ у облику *ходатаи* постојала је и у старословенском језику²⁶. Док је Стефан Вујановски сматрао да је старословенска реч *ходатаи* адекватна немачкој речи *der Advokat*²⁷, Доситеј Обрадовић је не посматра синонимички, јер каже: »Млоги судја са закони се може или умолити, или подмитити, или чрезъ ходатае и адвокате дати преварити²⁸.« *Ходатај* се иначе среће у нашим старим списима почев од XIII века. Приближно исте старости (наравно, узимајући у обзир изворе који су нам на располагању) јесте и реч *парац* коју налазимо углавном на западном подручју српскохрватског језика²⁹, а у речницима код Веселића³⁰ и Парчића³¹. У познатом Немачко-српском речнику из 1791. године реч *адвокат* је преведена као

¹⁹ Летопис Матице српске, књ. 63, стр. 26.

²⁰ Исто, књ. 70, стр. 6.

²¹ Повјестница Црне Горе од најстаријег времена до 1830. сачињено Милорадом Медаковићем, у Земуну, 1850, стр. X.

²² И. Филиповић, нав. дело, стр. 570.

²³ Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja ... sastavio Dr Bogoslav Šulek ... I pola, u Zagrebu, 1874, str. 66.

²⁴ D. Parčić, nav. дело, str. 78.

²⁵ B. Šulek, nav. дело, str. 66.

²⁶ Види: Р. М. Цейтлин, Лексика старославянског језика, опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X—XI вв. Москва, 1977, стр. 129.

²⁷ Нѣмецкая грамматика изъ различныхъ авторовъ ... изяснена Стефаномъ Вуяновскимъ ... въ Виѣнѣ, 1772, стр. 353.

²⁸ В. Михајловић, Грађа за речник ... I, стр. 5.

²⁹ APJ, IX, 637.

³⁰ Р. Веселић, нав. дело, стр. 32.

³¹ Д. Парчић, нав. дело, стр. 415.

поверении³², у придевском облику. Симптоматично је да је ову исту реч прихватио и Димитрије Исајловић, с тим што поред ње додаје и реч *повереник*³³. Крајем XVIII века Викентије Луштина италијанску реч *l'avvocato* преводи као *спомошникъ*³⁴, а почетком следећег века (1808. године) Николај Шимић као пренумеранта на своју »Логику« наводи и једног адвоката поред чијег латинског облика стоји и реч *истецъ*³⁵. Судећи по стилу и лексици ове књиге, као и по општепознатој чињеници да писци овог времена врло радо преузимају речи из руског језика, очито је да Шимић није знао да је ова реч постојала и у Винодолском, и у Пољичком статуту³⁶. Поред осталих актуелних вести 1838. године »Србска новина« извештава своје читаоце да »у Лондону има садъ 9000 адвоката (правдобранителя) и сви имаю посла³⁷.« Годину дана раније и »Сербски народни лист« инсистира на другој понародњеној речи коју читамо у следећој реченици: »Шта се и имо младыи правдословъ (адвокатъ) о томъ мыслити³⁸.« Док у »Законима Хунгарије« налазимо да је *правдобранитель* »фишкус« и прокуратор³⁹, у познатом предлогу Јована Стерије Поповића⁴⁰ читамо да је то *адвокат*⁴¹. Тешко је у овом моменту рећи да ли је то оригинална Стеријина креација, или ју је он можда створио ослањајући се на Димитрија Исајловића (код кога она гласи *правдослов*)⁴², јер су се оба дела појавила готово истовремено. Кад сам већ код Исајловића, морам навести још две речи које он употребљава за адвоката. Прва је *заступник*, а друга *бранитељ*⁴³. Реч *одвјетник* налазимо у готово свим приморским речницима почев од Јакова Микаље 1649. године⁴⁴. Мање је познато да је она постојала и у Србији, судећи према овом цитату: »Противъ волѣ двора не смѣ крадљивацъ имати бранителя (одвѣтника, адво-

³² Нѣмецкiй и сербскiй словарь на потребу сербскаго народа... у Бечу, 1791, стр. 5.

³³ Д. Исајловић, нав. дело, стр. 1268.

³⁴ Викентије Луштина, нав. дело, стр. 299.

³⁵ Логика сербскаго языка на глаголанiю Николаемъ Шимичъ... въ Будимѣ, 1808, стр. 167.

³⁶ Види: Б. Д. Греков, Избранные труды, том I, Москва, 1957, стр. 98—100.

³⁷ Србска новина... стр. 24.

³⁸ Сербскiй народный листъ, Нови Сад, 1837, стр. 207.

³⁹ Закони унгарiе, установлѣни на Сабору Кралѣвине 1840, на србски преведени Павломъ Арх. Поповичъ, у Будиму, 1841, стр. 23, 149.

⁴⁰ Види мој чланак под називом »О Стеријином предлогу Српском ученом друштву 1847. године« у Зборнику Матице српске за књиж. и језик, књ. XXIII/3 за 1975. год, стр. 553—558.

⁴¹ Назывословне речи израђене дружествомъ Србске словесности (Јован Стерија Поповић), Глас. дружтва србске словесности, свезка I, у Београду, 1847, стр. 2.

⁴² Д. Исајловић, нав. дело, стр. 1201.

⁴³ Исти, стр. 69.

⁴⁴ APJ, VIII, стр. 713. Исту реч наводе и Дробнић (стр. 206), Веселић (стр. 32), Парчић (стр. 82) и свакако да их има и у другим речницима овог доба које ја нисам узео у обзир.

ката)⁴⁵. « Све у свему, ово шаренило назива говори о разгранатој семантици ове речи која је могла настати и као последица сукоба старог словенског права са другим, страним, правним терминологијама.

Изалагање о речи **АКАДЕМИЈА** почињем обратним хронолошким редом, не од најстаријих примера, већ од најновијег Речника синонима Миодрага Лалевића. Овај наш импозантно обрађени речник нема уопште ниједног синонима за реч *академија*. Још чудније је то да ни Богослав Шулек, познат као велики пуриста и научник који је са страних језика калкирао чак и речи из зоологије и ботанике, такође нема никаквог пуристичког решења за ову реч⁴⁶. Зашто је то тако, не знам, нити ми се чини могућим да то и објасним, али изнећу неке примере који показују да је ова реч у прошлости имала и своје словенске замене. Цитат који следи је из 1801. године и припада Георгију Трлајићу: »Мнѣ мнитсѣ њко бы мы могли сіе, мною первымъ оупотребленное реченіе (всеучилище) задержати, заеже имъ называти оуніверситетъ, а реченіемъ високоучилище, коимъ бы называти могли то что гречески называется академіа⁴⁷.« Пре него што се задржим на једном делу ове реченице, наводим још два примера који показују да је овај Трлајићев предлог нашао одјека и код других писаца. Четири године после појаве његове »Нуме...« Јоаким Вујић преводи *une academie* као *высоко училище*⁴⁸, а нешто више од деценије касније читамо ову исту реч и у »Новинама сербским: «Высокоучилище (академіа) Ст. Петербужско издае сада кнѣгу о путованіу по утробі царства⁴⁹.« Потпуно самостално, не ослањајући се ни на кога Rud. Fröhlich 1840. године предлаже следеће замене: *mudroskupsetina*, *mudroskupsetinstvo*, *knixni zbor*, *mudrozbor*, *knixniscko zberiste*⁵⁰. Занимљиво је да је први предлог из цитиране реченице Трлајића прихваћен, а други је потпуно заборављен, изузимајући, наравно, Јоакима Вујића и »Новине сербске«. Судећи по подацима из Рјечника ЈАЗУ, реч *свеучилиште*, у значењу *универзитет*, први пут је примећена у »Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs« 1853. године, затим следи Петрановићева »Руѣна књѣга најнуѣнијѣх правдословних рѣѣѣ« из 1862, а за њом »Српско-немачки речник Ђорђа

⁴⁵ Законикъ цара србскогъ Стефана Душана Силногъ сравниѣнъ са старимъ земаљскимъ уредбама у Чешкой, съ чешкога одъ Франѣ Поладкогъ, прево Милош Поповић, у Београду, 1849, стр. 41.

⁴⁶ У Немачко-хрватском речнику из 1860. године стоји написано: Akademie; f. — akademіa, učeno društvo (стр. 47).

⁴⁷ Нѣма или процвѣтающіи Римъ, съ русскаго преоблеченными Григоріемъ Терлаичемъ, въ Бѣдинѣ градѣ, 1801, стр. 214.

⁴⁸ Руководство къ французскѣи грамматикѣ во употребленіе славносербскіа юности, сочинено Іоакимомъ Вуичѣ, въ Вудинѣ градѣ, 1805, стр. 256.

⁴⁹ »Новине сербске« за 1818. годину, стр. 634.

⁵⁰ Немаско — илirski i ilirsko — nemacski rukoslovnih... izdelaп i izdan Adolffom, Miroslavom Richterom i Adolffom Joz. Ballmannom, drugi iliti nemacsko — ilirski dio, izdelaп Rud. Fröhlichom, u Beccsu, 1840, str. 21.

Поповића из 1895. године⁵¹. Простим хронолошким ређањем чињеница видимо јасно да је Трлајић ову реч употребио више од 50 година пре појаве наведене немачке брошуре, и готово 40 година пре Фрелиха, а његова изричита тврдња да је *свеучилиште* (без метатезе) »мною первымъ оупотребленное реченіе« даје му фактички примат у стварању ове пуристичке творевине. Чак ни 1909. године ова реч није потпуно одомаћена у хрватској јавности, јер о њој др Густав Шамшаловић каже следеће: »Ми који смо универзу истом у 70. годинама прошлог вијека добили, нијесмо ју никако смјели назвати свеучилиштем, будући да се ријеч »Universitas« у посве другом смислу употребљава... Из свега тога слиједи, да је »свеучилиште« *крив превод*, сачињен без обзира на постанак ријечи »Universitas« на њено испрвично значење и на развитак тих знанствених завода, који се тако означавају⁵².«

У нашој прескромној литератури о историји појединих речи налазимо да се реч АТОМ први пут појављује 1793. године⁵³. И ова страна реч привукла је пажњу неких наших писаца и преводилаца који су покушали да јој пронађу адекватну замену. Препевавајући Геснера, Јован Хаџић (под псеудонимом Милош Светић) 1829. године наишао је на реч *атом*, коју је превео као *семенац*, али будући да у то није био сасвим сигуран, ставио је поред ње знак питања⁵⁴: »То су зефџри, и — веруйте музи и атоми (семенци?) идући пріјателя⁵⁵.« Знајући ерудицију Јована Хаџића, мислим да се нећу преварити ако кажем да је он реч *семенац* створио асоцијацијом на грчку реч *карат* у основном значењу *семенка рогача*. У једном чланку о особинама материје реч *атом* се преводи као *искрица* или *зрнце*: »Свакі атомъ (искрица или зрнце матеріе има еднако количество силе привлаченія⁵⁶.« И Јован Стерија Поповић је имао пуристичко решење за ову реч. Он је предложио *неделимак*⁵⁷ који не срећемо више ни код једног писца. У исто време када и Стерија, на другом крају језичког подручја Јосип Дробнић реч *атом* преводи као *pesëk*⁵⁸, правећи, као и Стерија, калк са грчке речи *а-τόμος*. Следи га доследно Рудолф Веселић 1853.⁵⁹ и Парчић 1858. године⁶⁰. Ове исте године излази у Новом Саду књига »Аламонтад...« Хајнриха Чокеа у преводу Томе Живановића, који *атом* представља синтагмом *неразделима*

⁵¹ APj. XVII, стр. 235. У Фрелиховом Речнику из 1840. године такође налазимо *sveucsiliste*, *sveucsilisc-che* (стр. 316).

⁵² Др Густав Шамшаловић, Ријеч »свеучилиште«, Наставни вјесник, Загреб, 1909. књ. XVII, св. 5, стр. 387.

⁵³ В. Михајловић, Грађа... I, стр. 40.

⁵⁴ Овакав поступак, да се уз новостворену реч ставља знак питања, јавља се код многих писаца XIX века.

⁵⁵ Летопис Матице српске за 1829. год., књ. 16, стр. 70.

⁵⁶ Сербскій народный листъ, Нови Сад, 1838. год., стр. 324.

⁵⁷ Назывослов. речи (Ј. Стерија Поповић), нав. дело, стр. 4.

⁵⁸ Ilirsko-němačko-talianski mali řečnik od Josipa Drobnića... u Beču, 1846—1849, str. 176.

⁵⁹ Р. Веселић, нав. дело, стр. 63.

⁶⁰ Д. Парчић, нав. дело, стр. 332.

честица: »Мы смо... неразделиме честице (атоми) божиегъ сущтества⁶¹.« И, коначно, и Шулек 1860. године предлага четири речи: *čet, četak, prvak, mraka*⁶², а десет година касније од овог предлога задржава само прве две речи⁶³. Јосип Парчић се изгледа угледао на први Шулеков предлог, јер за италијанско *atomo, corpo primitivo* преузима од Шулека прва три назива: *čet, četak* и *prvak*⁶⁴.

Чланак завршавам реченицом која се може схватити и као апел нашим језичким стручњацима. Да би се схватила и појава Вука Караџића и књижевна стварност пре њега, па и знатно после њега, морамо изучавати и лексику овог времена, а не само фонетику, морфологију и синтаксу. Један од крупних нерешених проблема представљају и пуризми, а овај чланак, надам се, показује незнатни делић ове потпуно занемарене материје.

Из проблематики наших пуризмов XVIII и XIX вв.

РЕЗЮМЕ

Говоря о пуристических тенденциях некоторых наших писателей XVIII и XIX веков, автор статьи приводит следующие примеры:

Авангарда — напред стојаште војинство, предступница, преткрилица, предња војска, претходница, првијенац, предвојница, предвој, предводница, прва чета, чеона чета, предњи пости; *адвокат* — ходатај, поверени, повереник, спомоштник, истец, правдобранитељ, парац, правослов, правослов, заступник, бранитељ, одвјетник; *академија* — високоучилиште, мудроскупштина, мудроскупштинство, књижни збор, мудрозбор, књижничко збериште, учено друштво; *атом* — семенац, искрица, зрнце, неделимак, несјек, неразделима честица, чет четак, првак, мрака.

⁶¹ Аламонтадъ или рабъ на морскоме броду од Хаинриха Чокеа, на србскии езикъ превео Тома Живановић... у Новомъ Саду, 1858, стр. 81.

⁶² Deutsch-kroatisches Wörterbuch von Bogoslav Šulek, I Band, ... Agram, 1860, str. 97.

⁶³ Б. Шулек, Знанств. речник, нав. дело, стр.

⁶⁴ Д. Парчић, нав. дело, стр. 72.